

بررسی تئوری اجتماعی حقوق با تأکید بر آرای میشل فوکو

محمدعلی متانی *

بهار گلکار اسمعیل **

نکات برجسته

- تئوری اجتماعی مشتمل بر آراء و اندیشه‌های موجود پیرامون چگونگی تغییر و توسعه جوامع، روش‌های تبیین رفتار اجتماعی، قدرت و ساختار اجتماعی، مدرنیته، انقلاب‌ها و آرمان شهرها است.
- تئوری اجتماعی حقوق به عنوان بخشی از جنبش "حقوق و جامعه" و نیز "مطالعات اجتماعی-حقوقی" به تحلیل نظری حقوق به عنوان پدیده‌ای اجتماعی در جامعه می‌پردازد.
- از نظر فوکو، حقوق جزء لاینفک حکمرانی مدرن است که وظیفه تعیین محدوده دقیق قدرت را بر عهده دارد.

چکیده

تئوری اجتماعی، به‌کارگیری مجموعه‌ای از چارچوب‌های نظری در جهت تحلیل ساختارهای کلان اجتماعی بوده که امکان تلاقی و پیوند علوم مختلف اجتماعی را، صرف‌نظر از ضوابط، معیارها، و مسائل گوناگون مختص هر یک، فراهم می‌آورد. این تئوری مبنای پژوهش در جامعه‌شناسی و سایر علوم اجتماعی بوده و حوزه‌های بسیار وسیع و متنوعی را دربرمی‌گیرد. تئوری اجتماعی حقوق به دنبال بررسی حقوق به‌عنوان یک پدیده اجتماعی متمایز و مجزا، از دیدگاه تئوری اجتماعی است. میشل فوکو یکی از تأثیرگذارترین اندیشمندان پست‌مدرن و پساساختارگرای قرن بیستم (م) فرانسه به‌شمار می‌رود که امروزه آثار وی نه‌تنها در جامعه‌شناسی، بلکه در حوزه‌های بسیاری از جمله مطالعات فرهنگی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی، حقوق، و فلسفه از اهمیت بسیاری برخوردار است و آثار و تألیفات وی یکی از مهم‌ترین ابزارهای بازنگری در ماهیت و قلمرو حقوق، و قانون از دیدگاه تغییرات بنیادین بلند مدت در ماهیت امر اجتماعی به‌شمار می‌رود. این پژوهش در وهله نخست ماهیت تئوری اجتماعی و همچنین تئوری اجتماعی حقوق را مورد تبیین قرار داده و سپس به‌طور ویژه به توصیف و تحلیل نظری حقوق در جامعه از منظر میشل فوکو پرداخته است.

کلید واژگان:

تئوری اجتماعی، قرارداد اجتماعی، قانون، امر اجتماعی، انضباط.

^۱. دکتری، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) ma.matin@ut.ac.ir

^۲. کارشناس ارشد، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی: واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

Examining the Social Theory of Law: A Focus on Michel Foucault's Perspectives

Mohammadali Matani *
Bahar Golkar Esmaeel **

Highlights

- Social theory comprises existing opinions and ideas regarding how societies change and develop, methods of explaining social behavior, power and social structure, modernity, revolutions and utopias.
- As part of the “Law and Society” movement and “Socio-Legal Studies”, social theory of law engages in the theoretical analysis of law as a social phenomenon within society.
- From Foucault’s perspective, law is an integral part of modern governance, tasked with determining the precise boundaries of power.

Abstract

Introduction

Theory represents a specific mode of perceiving the world. It comprises interpretations that inherently cannot be categorized as either “absolutely true” or “purely false”. Throughout the history of civilization, humanity has continuously formulated new perspectives, making it evident that in the pursuit of knowledge, one cannot expect to attain a definitive, final, and immutable interpretation that leads to “absolute truth”. From this perspective, theories serve as efficient instruments for examining the “social world”. As the foundation of research in sociology and other social sciences, “social theory” is tasked with explaining the nature of the social. Within this framework, the “social theory of law” engages in the theoretical analysis of the phenomenon of “law” within the societal context. This study aims to elucidate the nature of social theory and conduct a precise inquiry into the social theory of law, specifically focusing on the theoretical description and analysis of law from the perspective of Michel Foucault, the eminent 20th-century French philosopher and thinker.

Methods

Social theories are analytical frameworks or paradigms that are used to examine and understand social phenomena. Since the works of Foucault—a postmodern and post-structuralist philosopher and historian—constitute one of the most significant tools in contemporary social theory for re-evaluating the nature and scope of law and rights—viewed through the lens of fundamental, long-term shifts in the nature of the social—this study employs a descriptive-analytical method and utilizing content analysis of relevant philosophical and sociological texts tries to describe and theoretically analyse the concept of law in society from this

¹. Ph.D., Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Corresponding Author Email: ma.matin@ut.ac.ir

². L.L.M., Faculty of Law, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, Tehran, Iran.

prominent thinker's perspective. The theoretical framework of this study is grounded in fundamental Foucauldian concepts, including "disciplinary power", "governmentality", "normalization", and "disciplinary Society".

Results and Discussions

Social theory involves the application of theoretical frameworks to analyze macro-social structures. As a normative system, law seeks to articulate, re-evaluate, and systematize the fundamental structures of society, thereby becoming a key subject for social theory. The social theory of law that is a part of "law and society" movement and "socio-legal studies", encompasses the diverse discourses and theoretical perspectives regarding the role of law in society. The genealogy of social theory of law can be traced to classical sociology and the first sociologists of law. Recently, legal scholars have become increasingly interested in Foucault's work; indeed, several commentators recognize him as a legal historian who provides empirical insights into the evolutionary of legal systems. According to Foucault, rights are degrees of power that have received social validation, the normative legitimacy of which is justified by the existing historical discourses surrounding the concept of right. He challenges one of the major approaches or paradigms in law and political science, often referred to as the "classical juridical approach" or "contract oppression view". Foucault contends that the main problem in the "social contract theory" lies in its role of legitimizing the sovereign state's power over individuals, even when a rational justification exists. He posits that in classical legal theory, power is viewed as a "right" that individuals possess like a commodity, which they can transfer in whole or in part through a legal or practical act that creates a right. In this view, power is a tangible and specific right held by individuals, the transfer of which enables the creation of political power or sovereignty. The above theoretical structure is necessarily based on the idea that the creation of political power follows the pattern of a legal exchange involving participation in a contractual transaction. He argues that the classical legal model, while ostensibly claiming to limit state power, actually serves as a mechanism for legitimizing and expanding power; thus, social contract theory essentially deals with "social control" rather than "individual liberty". According to Foucault, we must seek a new form of right capable of encouraging and strengthening moral self-cultivation. He views "rights" as mechanisms for inducing social change and even creating new forms of society. Foucault describes "rights" as the determinant of the boundaries of public power within a constitution, which is established upon the vested and absolute rights of the contracting parties and exercised through various legal rules. From his view, the primary function of the "theory of rights" from the Middle Ages to the present has been the mere stabilization of the legitimacy of power, which remains the central issue of the theory of rights and sovereignty. Foucault identifies two modern figures, the "Homo Juridicus" and the "Homo Economicus", which together present the intricate and complex issue of "governmentality". He derived the concept of "the normal" from the term "norm". In his view, a norm is not a concept exclusively limited to the realms of morality, law, or behavior; rather, it represents a comprehensive, all-encompassing, and specifically modern mode of thought. "Normalization" refers to the precise regulation of behaviors in accordance with established and approved standards, which is achieved through what Foucault terms "disciplinary power".

Conclusion

Foucault asserts that "rights" are an integral part of modern governance and define the precise boundaries of power. In his thought, rights are perceived as degrees of socially validated power. He regards law as the primitive form of power during the classical and pre-modern eras, a position from which "discipline"-as the salient form of modern power-has significantly diminished its former importance and standing. Foucault's profound inquiries into the tactics of power indicate that the tactics of pre-modern societies were predicated on knowledge/power relations and centered on the paradigm of "law and sovereign". Foucault's narrative regarding the decline of law does not, in any sense, signify the decay or total disappearance of law; rather, it suggests the reassignment of law to a secondary and auxiliary role within the modern disciplinary society.

Keywords:

Social Theory, The Social Contract, Law, The Social, Discipline.

مقدمه

«تئوری اجتماعی»، شالوده پژوهش در جامعه‌شناسی و سایر علوم اجتماعی به‌شمار می‌رود و قلمرو بسیار گسترده‌ای را دربرمی‌گیرد. تئوری‌های اجتماعی، چارچوب‌ها یا پارادایم‌های تحلیلی‌اند که در جهت بررسی و شناخت پدیده‌های اجتماعی به کار گرفته می‌شوند. تئوری اجتماعی، دربرگیرنده اندیشه‌ها و نظرات موجود درخصوص چگونگی تغییر و توسعه جوامع، روش‌های تبیین رفتار اجتماعی،^۱ قدرت و ساختار اجتماعی،^۲ جنسیت و قومیت، مدرنیته و مدنیت، انقلاب‌ها و آرمان شهرهاست.^۳ تئوری اجتماعی، نوع خاصی از دانش درخصوص جهان‌های اجتماعی^۴ ارائه داده و با دیدی منطقی، موشکافانه، و بدون سوگیری به بیان حقیقت جهان اجتماعی می‌پردازد.^۵ اصلی‌ترین مسائل مطرح در تمام تئوری‌های اجتماعی: ارتباط میان ساختار اجتماعی و کنش فردی، ارتباط میان امر خرد و کلان اجتماعی، ماهیت قدرت، علل نابرابری‌ها و علل و منشأ تحولات است.^۶

از آنجا که حقوق به‌عنوان نظامی از آرا و اندیشه‌ها به‌دنبال تبیین، بازاندیشی و روشمندسازی ساختارهای هنجاری بنیادین جامعه است، مورد توجه تئوری اجتماعی قرار گرفته و حتی در مواردی با تئوری اجتماعی بر سر تبیین ویژگی‌های حیات اجتماعی به رقابت می‌پردازد؛ بنابراین، ارتباط میان «اندیشه حقوقی»^۷ و تئوری اجتماعی از جهات قابل توجهی، مواجهه میان روش‌های کلی فهم مناسبات اجتماعی و وضعیت نظم اجتماعی است.^۸ تئوری اجتماعی حقوق، به‌معنای تحلیل نظری «حقوق»، به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی در جامعه است. به‌طور کلی، این تئوری، بخشی از جنبش «حقوق و جامعه»^۹ و نیز «مطالعات اجتماعی - حقوقی»^{۱۰} بوده و در واقع، ماهیتی معماگونه و کارکردی دوگانه دارد؛ زیرا درعین‌حال که نه «فلسفه حقوقی» به‌شمار رفته و نه «تئوری جامعه‌شناختی»^{۱۱} محسوب می‌شود، عمده‌ترین دیدگاه‌های خود را از هر دو حوزه فوق وام می‌گیرد. پیشینه تئوری اجتماعی حقوق، به آثار کلاسیک جامعه‌شناسی و

۱) Social Behaviour

۲) Social Structure

۳) Harrington, A. *Modern Social Theory: An Introduction*, Oxford University Press, ۲۰۰۵, P 1.

۴) Social Worlds

۵) Law, A. *Social Theory for Today: Making Sense of Social Worlds*, Sage, ۲۰۱۵, P 2.

۶) Jack, L. *Accounting and Social Theory: An Introduction*, Routledge, ۲۰۱۷, P 11.

۷) Legal Thought

۸) Craig, E. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, ۲۰۰۵, P 968.

۹) Law and Society Movement

۱۰) Socio-legal Studies

۱۱) Sociological Theory

نخستین جامعه شناسان حقوق بازمی‌گردد. این تئوری، متفاوت از رویکردهای محض هنجارگرایانه و تجربه‌گرایانه بوده و درعین حال که دربردارنده نظریه‌پردازی‌های بین‌رشته‌ای است، به‌دنبال ایجاد رشته‌ای مجزا است.^۱

در تئوری اجتماعی معاصر^۲ آثار میشل فوکو، یکی از مهم‌ترین منابع برای بررسی ماهیت و قلمرو حقوق و قانون از منظر تحولات بنیادین درازمدت در ماهیت امر اجتماعی است. در این پژوهش بر آنیم تا ضمن تبیین ماهیت تئوری اجتماعی، و نیز تئوری اجتماعی حقوق، به‌طور ویژه به توصیف و تحلیل نظری حقوق در جامعه از منظر میشل فوکو، اندیشمند نامی قرن بیستم میلادی فرانسه، بپردازیم.

۱. تئوری اجتماعی حقوق

۱.۱. تئوری اجتماعی

اگرچه دو واژه تئوری^۳ و اجتماعی^۴ از قدمت بسیار زیادی برخوردارند؛ لیکن اصطلاح «تئوری اجتماعی»^۵ تا پیش از دهه ۴۰ قرن بیستم میلادی در زبان انگلیسی و در سایر زبان‌ها وجود نداشت. واژه تئوری به‌لحاظ ریشه‌شناختی برگرفته از واژه یونانی “Theoria” متشکل از دو بخش “Thea” به‌معنای نگریستن و “horan” به‌معنای دیدن است. چنان‌که واژه تئاتر^۶ نیز برگرفته از همین ریشه است.^۷ بر همین اساس است که دیوید جوزف بوهم^۸، یکی از برجسته‌ترین فیزیک‌دانان نظری قرن بیستم میلادی و یکی از نظریه‌پردازان تئوری کوانتوم^۹ و نیز فلسفه ذهن، عنوان می‌دارد: «تئوری، اساساً نوعی بینش است، و نه شکلی از دانش. تئوری، نوعی نگرش به جهان است. تمامی تئوری‌ها بینش‌هایی‌اند که نه درست‌اند و نه نادرست. بشر پیوسته در حال ارائه بینش‌های جدید بوده و بدیهی است که نمی‌توان انتظار نوعی از بینش قطعی و نهایی که ما را به حقیقت مطلق رهنمون سازد را داشت».^{۱۰}

^۱Harrington, A. Marshall, B. and Muller, H. *Encyclopedia of Social Theory*, Routledge, 2006, P 313.

1. Contemporary Social Theory

^۲Theory

^۳Social

^۴Social Theory

^۵Theater

^۶Pirner, H. J. *The Unknown as an Engine for Science: An Essay on the Definite and the Indefinite*, Springer, 2015, P 111.

^۷David Joseph Bohm

^۸Quantum Theory

^۹Bohm, D. *Wholeness and the Implicate Order*, Routledge, 2002, PP 4-6; Madrid, M. *Patterns of Rogerian Knowing*, National League for Nursing Press, 1997, P 5; Hanegraaff, W. J. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, BRILL, 1996, P 144.

واژه Theoria برای یونانیان به معنای «ژرف‌اندیشی و تعمق» بوده است.^۱ در واقع، فیثاغورث، فیلسوف یونان باستان، معنای جدیدی به Theoria بخشیده و آن را «ژرف‌اندیشی و تعمق غیرجانبدارانه پیرامون حقیقت عقلانی و نامتغیر» می‌داند.^۲ تئوری‌ها ابزارهایی برای نگرستن به جهان اجتماعی‌اند. این ابزارها ثمره تجربیات شخصی افراد بوده، بنابراین، از بستر اجتماعی که در آن شکل گرفته‌اند، متأثرند.^۳ یک تئوری اشاره به مجموعه‌ای از مفاهیم و ایده‌ها دارد که در مجموع به دنبال تبیین یک پدیده یا مجموعه‌ای از پدیده‌هاست.^۴ واژه‌نامه آکسفورد تئوری را «سیستم یا مجموعه‌ای از اندیشه‌ها با هدف شرح و تبیین یک موضوع، به‌ویژه سیستمی که مبتنی بر اصول کلی و مستقل از آن موضوع باشد»، می‌داند.^۵ همچنین واژه‌نامه میریام-وبستر تئوری را «یک اصل کلی محتمل یا به‌لحاظ علمی قابل قبول، و یا مجموعه‌ای از اصول مطرح برای تبیین یک پدیده» تعریف می‌کند.^۶ بنابراین، مطابق با دو تعریف فوق، یکی از ویژگی‌های تئوری‌ها آن است که متشکل از «مجموعه‌ای از اصول» یا «نظامی از اندیشه‌ها» هستند.^۷ واژه‌نامه هریتیج تئوری را دانش روشمند قابل اعمال در طیف وسیعی از موقعیت‌ها، و به‌ویژه مجموعه‌ای از فرضیات، اصول و رویه‌های پذیرفته شده‌ای می‌داند که با هدف تحلیل، پیش‌نگری، و نیز تبیین ماهیت یا رفتار مجموعه معینی از پدیده‌ها ایجاد شده است.^۸

واژگان اجتماعی و جامعه‌^۹ برگرفته از دو واژه لاتین “Socius” و “Societas” است. برای رومیان Socius به معنای شریک تجاری بود و Societas به «شراکت و همکاری میان تجار» اطلاق می‌شد. Societas همچنین به معنای همراهی، مصاحبت و اخوت نیز است. مارکوس تولیوس سیسرون، فیلسوف و خطیب نامی روم باستان، بر این باور بود که جمع‌گرایی فطری انسان، ناشی از دو موهبت عقل و نطق، موجب پیوند و همکاری انسان‌ها و شکل‌گیری انواع گوناگونی از جوامع برای اهداف مشترک می‌گردد. واژه‌نامه آکسفورد در تعریف واژه اجتماعی آن را «نیاز به همراهی، معاشرت و زیستن در جوامع» می‌داند.^{۱۰} واژه‌نامه میریام-وبستر واژه اجتماعی را «تمایل به ایجاد مناسبات مشارکت‌جویانه و متقابل با هم‌نوعان» تعریف نموده است.^{۱۱}

^۱ Padamsee, H. *Unifying the Universe: The Physics of Heaven and Earth*, Institute of Physics Publishing, 2003, P 65.

^۲ Levin, D. M. *The Opening of Vision: Nihilism and the Postmodern Situation*, Routledge, 2001, P 116.

^۳ Ritzer, G. *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, Blackwell Publishing, 2003, P 1.

^۴ Bratton, J. and Denham, D. *Capitalism and Classical Social Theory*, University of Toronto Press, Second Edition, ۲۰۱۴, P 2.

^۵ Stevenson, A. Waite, M. *Concise Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, 12th Edition, 2011, P 1496.

^۶ Mish, F. C. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th Edition, Merriam-Webster, Incorporated, 2004, P 1296.

^۷ Boogaart, H. et al. *The Language of Argumentation*, Springer, 2021, P 74.

^۸ Soukhanov, A. H. *American Heritage Dictionary of The English Language*, Third Edition, Houghton Mifflin, 1994, P 7389.

^۹ Society

^{۱۰} Marcus Tullius Cicero

^{۱۱} McKean, E. *Concise Oxford American Dictionary*, Oxford University Press, 2006, P 859.

^{۱۲} Mish, Op. Cit., P 1183.

تئوری اجتماعی، نوع خاصی از دانش در خصوص جهان‌های اجتماعی ارائه داده است و با دیدی منطقی، موشکافانه، و بدون سوگیری به بیان حقیقت جهان اجتماعی می‌پردازد. تئوری اجتماعی، گاهی به‌مثابه گستره‌ای از دانش در نظر گرفته می‌شود که تمام علوم اجتماعی و نه صرفاً «جامعه‌شناسی» را دربرمی‌گیرد. در این رویکرد، جامعه‌شناسی صرفاً یکی از انواع علوم اجتماعی دخیل در تئوری اجتماعی به‌شمار رفته است و سایر رشته‌ها همچون اقتصاد، جغرافیای انسانی، سیاست، روان‌شناسی، و انسان‌شناسی نیز به موازات جامعه‌شناسی در ایجاد و توسعه تئوری اجتماعی سهیم‌اند. در واقع، تئوری اجتماعی امکان تلاقی و پیوند علوم مختلف اجتماعی را، صرف‌نظر از ضوابط، معیارها، و مسائل گوناگون مختص هر یک، فراهم می‌آورد. در تعریفی دیگر، نظریه اجتماعی مطالعه نظام‌مند و روشمند درباره امر اجتماعی است؛ نظریه است چون تبیین می‌کند و تبیین به‌معنای ربط دادن یک مسئله مفهومی یا یک مشاهده به یک زمینه نظری برای فهم آن مسئله است^۲ و اجتماعی است چون نشانه لحظه‌ای از تفکر انسان‌ها درباره خودشان است. لحظه‌ای که عنصر اجتماعی فی‌نفسه با آن خصلت ابهام آمیزش گاه به‌عنوان مناسبات ساده بین افراد، گاه به‌عنوان موجودیت جامعه، موضوع تفکر گردیده است.^۳

تئوری اجتماعی به‌کارگیری مجموعه‌ای از چارچوب‌های نظری در جهت تحلیل ساختارهای کلان اجتماعی است.^۴ آستین هرینگتن^۵ دانشیار دانشکده جامعه‌شناسی و سیاست اجتماعی دانشگاه لیدز انگلستان^۶ عنوان می‌دارد: «تئوری اجتماعی مطالعه روش‌های علمی تفکر پیرامون حیات اجتماعی بوده و مشتمل بر آرا و اندیشه‌ها در باب: چگونگی تحول و پیشرفت جوامع، طرق تبیین رفتار اجتماعی، قدرت و ساختار اجتماعی، طبقه، جنسیت و قومیت، مدرنیته و تمدن، انقلاب‌ها و اتوپیاها، و بسیاری دیگر از مفاهیم و مسائل مرتبط با حیات اجتماعی است».^۷ مارک مورفی^۸، استاد دانشکده آموزش دانشگاه گلاسگو،^۹ تئوری‌های اجتماعی را چارچوب‌ها یا پارادایم‌های تحلیلی می‌داند که برای بررسی پدیده‌های اجتماعی^{۱۰} به‌کار گرفته می‌شوند.^{۱۱} از دیدگاه راجر کاترل^{۱۲}، استاد تئوری حقوقی کالج کوئین مری دانشگاه لندن،^{۱۳} تئوری اجتماعی یک تئوری روشمند (سیستماتیک)، تجربه‌گرا، و دارای پیشینه تاریخی بوده که به‌دنبال تبیین

^۱ Law, Op. Cit., PP 2-5.

^۲ اسکیدمور، ویلیام، *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد حاضری و دیگران، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷، ص ۲۸.

^۳ آرون، ریمون، *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶، ص ۱۲.

^۴ Dustin, D. *The McDonaldization of Social Work*, Ashgate, ۲۰۰۷, P 14.

^۵ Austin Harrington

^۶ School of Sociology and Social Policy/University of Leeds

^۷ Harrington, Op. Cit., P 1.

^۸ Mark Murphy

^۹ School of Education/University of Glasgow

^{۱۰} Social Phenomena

^{۱۱} Murphy, M. *Social Theory and Education Research: Understanding Foucault, Habermas, Bourdieu and Derrida*, Routledge, 2013, P 4.

^{۱۲} Roger Cotterrell

^{۱۳} Queen Mary College/University of London

ماهیت «امر اجتماعی»^۱ است. پاتریشیا لنگرمن،^۲ استاد دپارتمان جامعه‌شناسی دانشگاه جرج واشینگتن،^۳ اصلی‌ترین مسائل مطرح در تمام تئوری‌های اجتماعی را: ارتباط میان ساختار اجتماعی و کنش فردی؛ ارتباط میان امر خرد و کلان اجتماعی؛ ماهیت قدرت؛ علل نابرابری‌ها؛ و علل و منشأ تحولات می‌داند.^۴

آنتونی گیدنز،^۵ استاد دپارتمان جامعه‌شناسی مدرسه اقتصاد و علوم سیاسی لندن^۶ و از نظریه‌پردازان اجتماعی معاصر، بر این باور است که دامنه و قلمرو جامعه‌شناسی و تئوری اجتماعی با یکدیگر همسان نیست. به باور وی، گستره تئوری اجتماعی بسیار وسیع‌تر از جامعه‌شناسی است و تمام انواع مسائل مرتبط با کنش بشری، نهادهای اجتماعی و ارتباطات متقابل آنها را دربرمی‌گیرد.^۷ وی اصطلاح تئوری اجتماعی را دربرگیرنده مسائلی می‌داند که تمام علوم اجتماعی با آن سروکار دارند و به‌طور کلی، تبیین فرایندهای مشخص حیات اجتماعی را اصلی‌ترین مسئله مطرح در تئوری اجتماعی و علوم اجتماعی می‌داند.^۸

۱.۲. ماهیت و گستره تئوری اجتماعی حقوق

تئوری اجتماعی حقوق، به مجموعه تئوری‌ها، اندیشه‌ها و دیدگاه‌های موجود پیرامون نقش حقوق در جامعه؛ یا به عبارتی، تحلیل نظری حقوق در جامعه گفته می‌شود. این تئوری، بخشی از جنبش حقوق و جامعه و نیز مطالعات اجتماعی - حقوقی بوده و پیشینه آن به آثار و تألیفات کلاسیک جامعه‌شناسی و نخستین جامعه‌شناسان حقوق بازمی‌گردد.^۹ جنبش حقوق و جامعه به دنبال بررسی حقوق و جامعه از منظر علوم اجتماعی بوده و گستره وسیع آن: مورخین حقوقی، جامعه‌شناسان حقوقی، جرم‌شناسان، انسان‌شناسان حقوقی، متخصصین اقتصاد رفتاری، پژوهشگران حقوق و توسعه، متخصصین مطالعات تطبیقی، و همچنین بسیاری از دیدگاه‌هایی را که رویکردی تجربی به حقوق دارند دربرمی‌گیرد.^{۱۰} جنبش «حقوق و جامعه» جنبشی بین رشته‌ای بوده که روش و تئوری علوم اجتماعی و تاریخ را در جهت

^۱ "The Social"

^۲ Sarat, A. *The Blackwell Companion to Law and Society*, Blackwell Publishing, 2004, P 15.

^۳ Patricia Lengermann

^۴ George Washington University

^۵ Jack, Op. Cit.

^۶ Anthony Giddens

^۷ The London School of Economics and Political Science

^۸ Giddens, A. *Social Theory and Modern Sociology*, Stanford University Press, 1987, P vii-viii.

^۹ Held, D. and Thompson, J. B. *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*, Cambridge University Press, 1994, P 29.

^{۱۰} Harrington, Marshall and Muller, Op. Cit., P 313.

^{۱۱} Tamanaha, B. *Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law*, Cambridge University Press, 2006, P 123.

کشف چگونگی عملکرد حقوق و بررسی مسائل حقوقی به کار می‌گیرد.^۱ مطالعات اجتماعی - حقوقی حوزه‌ای چندرشته‌ای یا بین‌رشته‌ای است که با گردآوری اندیشه‌ها و روش‌های مقتبس از طیف وسیعی از رشته‌ها به مطالعه پدیده‌های حقوقی می‌پردازد.^۲

۲. تئوری اجتماعی حقوق از منظر میشل فوکو

اگرچه فلسفه و تاریخ رایج‌ترین حوزه‌های پژوهشی مورد توجه فوکو به‌شمار می‌روند؛ با این حال تحلیلگران بسیاری از دیگر حوزه‌ها همچون معماری، جغرافیا، مطالعات ادبی، سیاست، آموزش و حقوق نیز با هدف ارائه تفاسیر و رویکردهای نوین در حوزه‌های مرتبط با خود اقدام به استخراج منابع تحلیلی از آثار وی نموده‌اند.^۳ در سال‌های اخیر پژوهشگران حقوقی بیش از پیش به آثار فوکو علاقه‌مند شده و گاهی از وی با عنوان مورخ حقوقی، مدافع فمینیسم حقوقی، یا نئومارکسیست یاد می‌کنند. برخی پژوهشگران مستقیماً تئوری‌های وی را درخصوص مسائل حقوقی همچون حریم خصوصی، مالکیت معنوی، و مجازات به کار می‌گیرند.^۴ شماری از مفسرین وی را مورخ حقوقی می‌دانند که به ارائه برخی ادعاهای تجربی پیرامون سیر تکاملی نظام‌های حقوقی پرداخته است؛ چنان‌که برای مثال عنوان می‌دارد که نظام‌های حقوقی پیشامدرن مبتنی بر نوعی قانون قهری بوده، لیکن سرانجام به نظام‌های حقوقی مدرن (و پسامدرنی) مبدل گردیدند که هنجارسازی انضباطی بر آن حاکم است.^۵ شناخت تئوری اجتماعی حقوق از منظر فوکو مستلزم بررسی دقیق آرا و نظریات وی پیرامون حقوق و مسائل مرتبط با آن همچون قانون، هنجار، انضباط، قرارداد اجتماعی، قدرت انضباطی، هنجارسازی و مفاهیمی از این دست و تحلیل نظری وی از مفاهیم فوق در جامعه بوده که در ادامه اجمالاً به بررسی شماری از آنها خواهیم پرداخت.

۲.۱. رویکرد حقوقی کلاسیک یا «ظلم قراردادی»

فوکو یکی از عمده رویکردها یا پارادایم‌های حقوق و علوم سیاسی را که از آن با عناوین مختلفی همچون رویکرد حقوقی کلاسیک^۶ یا ظلم قراردادی^۷ یاد می‌کند زیر سؤال می‌برد. رویکرد حقوقی کلاسیک نشئت گرفته از نظریه‌پردازان قرارداد اجتماعی قرون شانزدهم تا هجدهم میلادی (هابز، لاک و روسو) بوده، لیکن فرضیات و چارچوب اصلی این رویکرد امروزه همچنان مورد توجه قرار می‌گیرد. مطابق با رویکرد فوق، فرد در تمام حوزه‌های حیات به‌جز جایی که موضوع و تابع قدرت دولت قرار می‌گیرد برای ورود به هرگونه

^۱ Cohen, J. and Gleason, T. *Social Research in Communication and Law*, Sage Publications, 1990, P 48.

^۲ Bibbngs, L. S. *Binding Men: Stories about Violence and Law in Late Victorian England*, Routledge, 2014, P 5.

^۳ Smart, B. *Michel Foucault*, Routledge, ۲۰۰۲, P xiii.

^۴ Woolhandler, J. "Toward a Foucauldian Legal Method", *University of Pittsburgh Law Review*, Volume 76, 2014, P 145.

^۵ Coercive Law

^۶ Disciplinary Normalization

^۷ Litowitz, D. E. *Postmodern Philosophy and Law*, University Press of Kansas, 1997, P 65.

^۸ Classical Juridical View

^۹ Contract Oppression View

قراردادی با سایرین و پیگیری اهداف فردی خود آزاد است. براساس تئوری کلاسیک، قدرت به معنای قدرت دولت است و نقشی سرکوبگرانه دارد. فوکو بر این باور است که چنین برداشتی از قدرت بیشتر با جوامع پیشامدرن و نه جوامع مدرن سازگار است؛ زیرا اشکال مدرن قدرت لزوماً با قدرت دولت هم‌راستا نیست، بلکه شبکه پیچیده‌ای است که از منابع مختلف سرچشمه می‌گیرد. رویکرد حقوقی کلاسیک با تمرکز بر قدرت دولت سعی بر پنهان و مبهم ساختن طرقی دارد که در آن فرد تحت سلطه قوای دیگر قرار می‌گیرد (به‌عنوان مثال مدارس، بیمارستان‌ها، ارتش...). به باور وی، اصلی‌ترین معضل تئوری قرارداد اجتماعی 'مشروعیت‌بخشی به قدرت حاکمه دولت بر افراد است، حتی اگر توجیه عقلانی نیز برای آن وجود داشته باشد. تئوری قرارداد اجتماعی با این فرض که دولت ثمره انتخاب آزاد افراد در «وضع طبیعی» است به توجیه آن می‌پردازد. باور مبنا این است که هر فرد در وضع طبیعی واجد قدرتهای طبیعی خاصی همچون حق صیانت نفس، دفاع از خود، آزادی، قرارداد، و اموال است. افراد در وضع طبیعی قادر به هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با یکدیگر نیستند و از این‌رو توافق می‌کنند تا برای حفاظت از خود بعضی یا تمام حقوق طبیعی خویش را به‌منظور ایجاد دولت حاکم واگذار نمایند. در این الگو دولت، ثمره قرارداد بوده و مادامی که در جهت رفع خواسته‌های افراد شرکت‌کننده در این قرارداد گام برمی‌دارد از مشروعیت برخوردار است. فوکو عنوان می‌دارد که در تئوری حقوقی کلاسیک قدرت به‌مثابه حقی است که افراد همچون یک مال آن را در تملک خود داشته و از طریق یک کنش حقوقی یا عملی که ایجاد حق می‌کند (برای مثال یک قرارداد) قادر به انتقال تمام یا بخشی از آن‌اند. قدرت همان حق عینی و مشخصی است که هر فرد داشته و واگذاری بعضی یا تمام آن امکان ایجاد قدرت سیاسی یا حاکمیت را فراهم می‌سازد. 'ساختار نظری فوق لزوماً مبتنی بر این اندیشه است که ایجاد قدرت سیاسی از الگوی یک مبادله حقوقی مشتمل بر مشارکت در یک دادوستد قراردادی پیروی می‌کند. 'دیگر موضوع مطرح در تئوری حقوقی کلاسیک این برداشت است که ایجاد یک دولت دموکراتیک و به‌کارگیری نظامی از قوانین رسمی بیانگر نوعی پیشرفت اخلاقی است. به باور نظریه‌پردازان قرارداد اجتماعی غلبه عقل، رهایی انسان از حکومتی که مبنای آن حاکمیت افراد^۴ است در پی داشته و به روی آوردن وی به حکومتی منجر شده که مبنای آن حاکمیت قانون^۵ است.^۶

^۱ Social Contract Theory

^۲ Tercek, R. J. and Conte, T. C. *Theories of Democracy*, Rowman & Littlefield Publishing, INC., 2000, P 203.

^۳ Kelly, M. *Critique and Power: Recasting the Foucault /Habermas Debate*, Massachusetts Institute of Technology, 1994, PP 26-۲۷; Sherratt, Y. *Continental Philosophy of Social Science: Hermeneutics, Genealogy, Critical Theory*, Cambridge University Press, 2006, P 149.

^۴ Rule of Men

^۵ Rule of Law

^۶ Litowitz, Op. Cit., PP 66-68.

فوکو روش تبارشناختی^۱ را در ترسیم پیدایش الگوی حقوقی کلاسیک در قرون ۱۶ و ۱۷ میلادی به کار می‌گیرد. او با آشکارسازی خاستگاه الگوی حقوقی کلاسیک سعی در رد این الگو دارد؛ چنان‌که عنوان می‌دارد الگوی فوق در ظاهر مدعی محدود نمودن قدرت دولت بوده، لیکن در حقیقت، روشی برای مشروعیت‌بخشی و گسترش قدرت به‌شمار می‌رود. پروژه هابز-لاک-روسو^۲ که به‌دنبال توجیه فلسفی دولت است، در واقع روشی برای تضمین حق دولت بر کنترل افراد است. فوکو معتقد است که این رویکرد تبارشناسانه به تغییر دیدگاه ما نسبت به تئوری قرارداد اجتماعی منجر می‌گردد. به‌بیان دقیق‌تر، درخواهیم یافت که تئوری قرارداد اجتماعی، اساساً نه با آزادی فردی که با کنترل اجتماعی^۳ سروکار دارد. این تئوری در ظاهر، مدعی حمایت از افراد در مقابل دولت است؛ لیکن در حقیقت، گسترش کنترل دولت بر فرد و عقلانی جلوه دادن آن را به‌دنبال دارد. فوکو عنوان می‌کند که الگوی قرارداد اجتماعی برخاسته از اندیشه نظریه‌پردازان سیاسی نبوده، بلکه در زمانی مشخص و برای هدف مشخصی پدیدار گشته است. به‌عبارت دقیق‌تر، این الگو در پایان قرون وسطی، در جریان افول فئودالیسم و ظهور امپراتوری‌های سلطنتی اروپا مطرح شده است. گردهم آمدن جمعیت‌های بزرگ در این دوران به پیدایش این معضل بی سابقه منجر شد که چگونه باید توسط یک قدرت متمرکز، بر جمعیت انبوهی از افراد، حکمرانی کرد. در اینجا بود که تئوری قرارداد اجتماعی به‌عنوان راهی برای عقلانی سازی ضرورت مدیریت و سازمان‌دهی شمار انبوه مردم به کار گرفته شد. فرمانروایان با استفاده از الگوی قرارداد اجتماعی این‌گونه استدلال می‌نمودند که افراد ساکن در داخل مرزهای آنها، داوطلبانه به قوانین سرزمینی رضایت داده و با اراده‌ی خود فرمانبردار و مطیع حکومت آنان گشته‌اند.

همان‌گونه که گفته شد، الگوی حقوقی کلاسیک، قدرت را از جمله حقوق افراد (مشخصاً نوعی از حقوق طبیعی^۴ فرد در وضع طبیعی) می‌داند و مطابق با این الگو فرد، اختیار وضع قوانین کیفری و مدنی، برپایی مدارس، ایجاد ارتش، ساخت جاده‌ها و پل‌ها، و غیره را به دولت اعطا می‌کند. فوکو عنوان می‌دارد که ما الگوی حقوقی قدرت و ساختار قانونی جامعه را میراث‌دار رژیم‌های گذشته هستیم. تجدید حیات قوانین روم باستان در قرن دوازدهم آغاز شد و همراه با گفتمان‌های حاکمیت، مشروعیت، و حقوق نقش سازنده‌ای در ایجاد و برقراری قدرت و اختیار مطلق نظام پادشاهی داشت. مطابق با فوکو، حق در غرب همان حق پادشاه است. هر زمان که گفتمان قانونی «حق» به‌دنبال تحدید یا تضمین مطلقیت قدرت پادشاه بود؛ در واقع به‌دنبال این بود تا قدرت را حق پادشاه سازد. به باور فوکو، نقش اساسی «تئوری حق» از قرون وسطی تاکنون تثبیت مشروعیت قدرت بوده و این اصلی‌ترین مسئله تئوری حق و حاکمیت است.^۵

^۱Geneological Method

^۲Hobbes-Locke-Rousseau Project

^۳Social Control

^۴Natural Rights

^۵Cohen, J. L. and Arato, A. *Civil Society and Political Theory*, Massachusetts Institute of Technology, 1992, P 259.

۲.۲. گفتمان حق‌ها، انسان حقوقی و انسان اقتصادی

به باور فوکو، حقوق (حق‌ها) درجاتی از قدرت مورد تأیید اجتماعی‌اند که اعتبار آنها از نظر هنجاری بر اساس گفتمان‌های تاریخی موجود پیرامون حق توجیه می‌شود. فوکو اغلب بر اهمیت حق‌ها تأکید می‌ورزد. وی از دهه ۱۹۷۰ میلادی به بعد در آثار خود به حقوق مختلفی همچون: حق پناهندگی، حق سلامت، حق محاکمه منصفانه و سایر حقوق اشاره نموده و مکرراً خواستار احترام به حقوق مثبت افراد بوده است. وی در برخی موارد به طرح اشکال نوینی از حق پرداخته است. طرح حقوق جدید توسط فوکو را نباید صرفاً به‌عنوان بسط حقوق موجود (از طریق اضافه کردن برخی حقوق ناشناخته قبلی به فهرست حقوقی) در نظر گرفت؛ بلکه باید دانست که فوکو به دنبال کشف اشکال نوینی از حق است. به باور فوکو، باید به دنبال شکل نوینی از حق باشیم که هم پاد-انضباطی بوده و هم رها از «اصل حاکمیت» باشد. این شکل جدید از حق می‌باید قادر به مهار تاکتیک‌های انضباطی همچون نگرش سلسله‌مراتبی، اقرار و نظارت بوده و به ترغیب و تقویت خودسازی‌های اخلاقی بپردازد. وی با در نظر گرفتن نوعی «حق نسبی جدید» به دنبال آزادسازی مفهوم حق از برداشتهای حقوقی است. این شکل جدید از حق مبتنی بر ایده طبیعت بشری یا مفاهیم کم و بیش ثابت و معین نرمالیت^۲ نبوده و بر تفاوت‌ها و نه بر شباهت‌ها تمرکز دارد. در این رویکرد مفهوم حق ایجابی (که به ترویج دوسویگی و تبادل می‌پردازد) جایگزین ایده حق سلبی^۳ (که به حراست از حریم خصوصی می‌پردازد) می‌گردد. در واقع، ایده حق نسبی به‌نوعی تعهد اخلاقی اشاره می‌کند که شکل خود-تنظیمی^۴ به خود می‌گیرد. فوکو به متابعت از نیچه، حقوق را خصیصه ذاتی افراد که به ایجاد محدودیت‌هایی برای سایر نهادهای فردی و جمعی منجر می‌شود تلقی نکرده است، بلکه حقوق را موضوع روابط میان آنها می‌داند. وی حق‌ها را به‌مثابه سازوکاری جهت ایجاد تغییر در اجتماع و حتی خلق اشکال نوین اجتماع می‌داند.^۵

فوکو از منظر نوع خاصی از فلسفه سیاسی (که در درس‌گفتار خود به تاریخ ۱۴ ژانویه ۱۹۷۶ میلادی آن را تئوری حاکمیت^۶ می‌نامد) به مقوله حق می‌پردازد. وی در اینجا کارکرد رایج قانون را که پیش‌فرض نظری اندیشمندانی همچون هابز و روسو به‌شمار می‌رود، هدف قرار نداده است. مطابق با پیش‌فرض‌های نظری فوق: جایی که قانون به‌نحو خردمندانه توسط مردم یا اراده‌ای مشخص شکل

^۱Sinnerbrink, R. et al. *Critique Today*, Brill NV, 2006, P 17.

^۲Principle of Sovereignty

^۳Normality

^۴Positive Right

^۵Negative Right

^۶Self-Organization

^۷Lemke, T. Foucault. *Governmentality and Critique*, Routledge, 2012, PP 67-68; Zembylas, M. and Keet, A. *Critical Human Rights Education: Advancing Social-Justice-Oriented Educational Praxes*, Springer, 2019, PP 38-40.

^۸Theory of Sovereignty

گیرد، توأمان شاهد یکپارچگی قدرت و تعیین حدود قلمرو آن خواهیم بود. در برداشت حقوقی موجود از سیاست، در خلال قرون هفدهم و هجدهم در فرانسه و بریتانیا این پیش فرض‌ها به باوری خلل ناپذیر و قطعی در خصوص قانون به‌عنوان شرط کافی قدرت بدل گشتند. فوکو مناسب بودن این الگو برای تحلیل تحولات قدرت در جوامع پسا انقلابی به موازات پیدایش زیست-قدرت^۱ و قدرت انضباطی^۲ را زیر سؤال می‌برد. مطابق با فوکو «حاکمیت» در اینجا به‌معنای اعمال قدرت همه جانبه و سرکوبگرانه نیست، بلکه قدرتی است که پیش از هر چیز بر الگوی اقتصادی مبادله و قرارداد مبتنی است. حاکمیت در اینجا به‌معنای حق «قدرت عمومی»^۳ بر مبنای حقوق طبیعی و مقدس شهروندان است. افراد، دارندگان اصلی این حقوق بوده که با هدف تأسیس قدرت عمومی که به محافظت از آنها می‌پردازد، این حقوق را واگذار می‌نمایند. ساختار حقوقی در جهت تعیین مشروع (اعمال حق) یا نامشروع بودن (سوءاستفاده از قدرت) اقدامات دولت به کار گرفته می‌شود. فوکو حق را تعیین کننده محدوده قدرت عمومی در قانون اساسی توصیف نموده که این قدرت به طور پیشینی^۴ بر حقوق مسلم و قطعی اشخاص متعاهد بنا نهاده شده و به‌طور پسینی^۵ از طریق قواعد مختلف حقوقی اعمال می‌گردد. وی (در درس گفتار ۱۴ ژانویه ۱۹۷۶ میلادی) کد ناپلئون^۶ را محصول مستقیم «تئوری حاکمیت» می‌داند. فوکو به دلایل روش‌شناختی از به‌کارگیری این الگو برای تحلیل قدرت صرف‌نظر نموده است؛ زیرا به عقیده وی قدرت باید پیش از هر چیز در کاربست مشخص خود، جایی که در وهله نخست یک «رابطه» به‌شمار می‌رود، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. وی بر تقابل آشکار (از قرن نوزدهم) میان دو گفتمان ناسازگار و درعین‌حال ملازم، یعنی گفتمان انضباط و گفتمان قانون تأکید ورزیده و «انسان منضبط» را شرط تاریخی پیدایش «انسان حقوقی»^۷ عنوان می‌کند.^۸

مطابق با فوکو در حدود قرون شانزدهم و هفدهم میلادی شاهد پیدایش عقلانیت نوینی در حکمرانی هستیم که فناوری مشخصاً مدرنی از قدرت را به نمایش می‌گذارد. در فاصله سال‌های ۱۵۸۰ تا ۱۶۵۰ میلادی شاهد ظهور نگرش نوینی پیرامون حکومت هستیم که دیگر نه بر گسترش قلمرو و شکوه و عظمت پادشاه، بلکه بر افزایش قدرت جمعیت (مردمان) تمرکز دارد. فوکو در این مرحله از پژوهش خویش به ارائه مناقشه‌برانگیزترین مشاهدات خود پیرامون قانون می‌پردازد و صراحتاً الگوی حقوقی حاکمیت (و قانون) را اساساً ناسازگار با اصول بنیادین لیبرالیسم می‌داند. چنین ناسازگاری ریشه در عقلانیت‌های اساساً ناهمگونی داشت که از دیدگاه فوکو محرک

^۱ Biopower

^۲ Disciplinary Power

^۳ Public Power

^۴ A Priory

^۵ A Posteriori

^۶ Napoleonic Code

^۷ Homo Juridicus

^۸ Golder, B. *Re-reading Foucault: On Law, Power and Rights*, Routledge, 2013, PP 171-173.

و الهام بخش گفتمان حقوقی و هنجارساز است. وی در جریان دوره‌های آموزشی خود با عنوان تولد زیست-سیاست^۱ در کالج فرانسه^۲ اشکال حکمرانی معاصر را علت ظهور لیبرالیسم و نئولیبرالیسم به‌عنوان ایدئولوژی‌های غالب می‌داند. مطابق با دیدگاه فوکو، انسان حقوقی و انسان اقتصادی^۳ دو شخصیت مدرنی‌اند که متمایز از یکدیگر و در کنار هم مسئله حکومت‌مندی^۴ را مطرح می‌سازند. انسان حقوقی انسانی است که تابع و مطیع حق، قانون و حاکمیت بوده، انسان اقتصادی انسانی است که تابع سود و منفعت بوده و غیرقابل تقلیل به چارچوب حق عمومی و قرارداد اجتماعی است.^۵ به عقیده وی، با ظهور اقتصاد مدرن در قرن هجدهم میلادی دیگر نه انسان حقوقی (که در اندیشه حقوقی-سیاسی واجد حقوق به‌شمار می‌رفت)، بلکه انسان اقتصادی (نماینده تمام‌عیار منافع بشری که توسط دست نامرئی^۶ بازار هدایت می‌شود)، موضوع حکمرانی گردید. این دو، و ارتباط آنها با قدرت سیاسی کاملاً با یکدیگر متفاوت‌اند. در یکی، وجود حاکم و فرمانروا از ضروریات است، حال آنکه در دیگری، غیرضروری و گاهی زیان‌بار به‌شمار می‌رود. مطابق با فوکو، افراد برای صیانت از منافع خویش به قرارداد اجتماعی ملحق شده، موضوع حق قرار می‌گیرند و مطیع اراده مطلق فرمانروا می‌گردند. حال آنکه، انسان اقتصادی به دو دلیل هیچ‌گاه نمی‌تواند از منافع خود صرف‌نظر نماید. نخست آنکه، منافع شخصی در مقایسه با الزام‌آوری هر گونه قرارداد اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ بدین معنا که چنانچه قرارداد اجتماعی متضمن نفع افراد نباشد، دیگر الزام آور نخواهد بود. دوم آنکه، منفعت امری فردی است و به‌طور جمعی قابل پیگیری نیست؛ بنابراین، نفع مشترک^۷ در این رویکرد نفع مرتبط با کلیت جامعه نیست، بلکه بیشتر به‌معنای برآیند منافع یک‌یک افراد است. دو نظام تنظیمی ناشی از این دو دیدگاه به‌نحو بنیادینی متمایز از یکدیگرند. نظام مرتبط با انسان حقوقی، نظامی است که در آن فرمانروا مظهر اراده مطلق همگان است و محدودیت‌هایی را بر رعایا و شهروندان خود اعمال می‌نماید؛ درحالی‌که نظام مرتبط با انسان اقتصادی با این فرض که جامعه، خود قادر به یافتن تعادل خویش است، تا حد امکان به رد هر شکلی از حکومت می‌پردازد.^۸

^۱ Birth of Biopolitics

زیست-سیاست، فصل مشترک و تلفیق حیات و سیاست بوده و به شکلی از سیاست اشاره دارد که با حیات (زیست) سروکار دارد. زیست-سیاست به ورود مسائل مرتبط با حیات بیولوژیک به حوزه گفتمان و تصمیم‌سازی سیاسی اشاره دارد.

Benedikter, R. *Religion in the Age of Re-Globalization*, Palgrave macmillan, 2022, P 222; Peterson, S. A. and Somit, A. *Handbook of Biology and Politics*, Edward Elgar Publishing, 2017, P 41.

^۲ College de France

^۳ Homo Economicus

^۴ Governmentality

^۵ Brown, W. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, Zone Books, 2015, P 78; Broglio, R. *Beasts of Burden: Biopolitics, Labor, and Animal Life in British Romanticism*, Suny Press, 2017, P 20; Rayner, T. *Foucault's Heidegger Philosophy and Transformative Experience*, Continuum, 2007, P 107.

^۶ Invisible Hand

^۷ Common Interest

^۸ Martire, J. *A Foucauldian Interpretation of Modern Law: From Sovereignty to Normalisation and Beyond*, Edinburgh University Press, 2017, PP 19-20.

۲.۳. قانون از قرون وسطی تا عصر مدرن

اظهارات فوکو پیرامون «قانون» سمت و سوی جدیدی به مطالعات قانون و حکمرانی در سر تا سر جهان داده است.^۱ قانون همواره پیش‌زمینه روایت‌های تاریخی فوکو از جنون، تنبیه، و جنسیت بوده است. قانون در آثار فوکو عنصری اساسی در فهم و شناخت اشکال گوناگون کارکرد قدرت، برساخت‌سوزها، و شالوده رفتار اخلاقی در جوامع باستان، مدرن و معاصر به‌شمار می‌رود. از این رو می‌توان گفت که قانون صراحتاً و تلویحاً جایگاهی کلیدی و حائز اهمیت را در اندیشه فوکو به خود اختصاص داده است. فوکو در سال ۱۹۸۱ میلادی و به دعوت دانشکده‌های حقوق و جرم‌شناسی دانشگاه کاتولیک لوون^۲ به ارائه مجموعه درس‌گفتارهایی با عنوان «تخلف؛ بیان حقیقت»^۳ پیرامون کارکرد اقرار در عدالت پرداخت.^۴ وی در مصاحبه‌ای که به میزبانی این دانشگاه صورت گرفت، در توضیح رویکرد خود به مسئله قانون و حقوق عنوان می‌دارد: «در کنار مباحثی همچون: جنون، جرم و زندان به مسئله حق‌ها و قانون پرداخته‌ام و پرسشی که همواره مطرح نموده‌ام این است که چگونه فناوری حکومت و همچنین روابط قدرت، در جامعه‌ای که مدعی عملکردی قانونی و یا نسبتاً قانونی است، شکل می‌گیرد».^۵

وی در نخستین جلد از اثر خود با عنوان «تاریخ جنسیت»^۶ صراحتاً به مفهوم قانون می‌پردازد و عنوان می‌دارد که در خلال دوران کلاسیک تا عصر مدرن، قانون به شیوه‌ای یک‌سالارانه بیانگر قدرت حاکمیت بود. تا جایی که ممنوعیت و سرکوب، یکی از مفاهیم قانونی قدرت به‌شمار می‌رفت. به‌لحاظ تاریخی، پیوند قانون و حاکمیت به قرون وسطی، یعنی زمانی که قدرت شاه یا فرمانروا به‌نحوی افراط‌گرایانه تعیین‌کننده قانون بود، بازمی‌گردد.^۷ مطابق با فوکو پیش از استقرار دولت شاهد بی‌نظمی در حوزه قدرت هستیم. در اغلب موارد روابط قدرت متأثر از قلمرو بود و فتودالیسم و سرواژ^۸ باز نمود این قدرت به‌شمار می‌رفتند. این بی‌نظمی گاهی منازعات را در پی

^۱ Clark, D. S. *Encyclopedia of Law & Society*, Sage Publications, 2007, P 597.

^۲ Fabrication

^۳ Universite Catholique de Louvain or The Catholic University of Louvain

^۴ "Wrong-Doing, Truth-Telling"

^۵ Brion, F. and Harcourt, B. E. *Wrong-Doing, Truth-Telling: The Function of Avowal in Justice*, The University of Chicago Press, 2014, P 235.

^۶ Technology

فناوری، به‌کارگیری دانش علمی برای مقاصد کاربردی حیات بشری و یا تغییر و کنترل محیط زیست انسان است. فناوری به‌کارگیری دانش علمی در روش‌ها و اقدامات بوده که انسان به مدد آن قادر به مدیریت و اصلاح محیط خود است.

Jacobs, D. *The Cultural Side of Innovation: Adding Values*, Routledge, 2014, P 35; Paipetis, S. A. *The Unknown Technology in Homer*, Springer, 2010, P 62.

^۷ Lotringer, S. *Foucault Live: Collected Interviews 1961-1984*, Semiotext (E), 1989, PP 414-415; Lotringer, S. *The Politics of Truth*, Semiotext (E), 2007, P 142.

^۸ The History of Sexuality

^۹ Lawlor, L. and Nale, J. *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge University Press, 2014, PP 243-244.

^{۱۰} Serfdom

داشت که حل و فصل آن به راحتی امکان پذیر نبود. رفع این گونه منازعات بدون وجود سلسله مراتبی که قدرت‌های محلی را با یکدیگر متحد سازد، صرفاً از طریق جنگ ممکن بود. اصل سلسله مراتب به عنوان راه‌حلی برای این موضوع در نظر گرفته شد. مادامی که اختلافات بالقوه در رأس سلسله مراتب حل و فصل می‌گردید، جامعه به سمت و سوی نظم حرکت می‌کرد. از این رو مطابق با فوکو دولت‌ها به این دلیل مورد پذیرش واقع شدند که عامل و واسطه‌ای برای تنظیم‌گری، میانجی‌گری و تحدید حدود به عنوان راهی برای ایجاد نظم در میان قدرت‌های فوق به‌شمار می‌رفتند. دولت در واقع به قانونمندی و سامان‌دهی قدرت پرداخت، و این امر در پاسخ به نیاز مبرم به نظم صورت گرفت. قانون در این فرایند مهم‌ترین سازوکار را برعهده داشت. ایجاد نظام نسبتاً جامعی از قوانین را نباید به عنوان اهرمی در نظر گرفت که پادشاه از آن برای اطمینان از تبعیت و فرمانبرداری از طریق تهدید به اعمال خشونت استفاده می‌نمود. در واقع، قانون نه با اعمال خشونت، بلکه در نتیجه ایجاد انسجام از طریق یکپارچه‌سازی روابط قدرت استقرار یافت. با آغاز دوران کلاسیک، شاهد سامان‌دهی روابط قدرت با هدف تبدیل سازوکارهای اولیه قدرت به سازوکاری قانونی هستیم. قانون به هماهنگ‌سازی روابط پیشین قدرت و کاهش بروز اختلافات و منازعات میان ساختارهای تشکیل‌دهنده آن منجر گردید. بدین منظور، قانون به مثابه حق فرمانروا در به‌کارگیری خشونت به‌هنگام نقض قوانین موجود در قلمرو خویش به‌شمار می‌رفت. قانون در این دوران در تنبیه و مجازات تجسم یافته و برای فرمانروا امکان اعمال اراده شاهانه، کسب امتیازات، و همچنین مشروعیت لازم جهت استمرار موجودیت قانونی خویش را فراهم می‌ساخت. با ظهور حکومت‌مندی پادماکیاویلیایی، قانون در مقایسه با اقدامات پیشگیرانه و هنجارساز در اولویت کمتری قرار گرفت. فوکو خاطر نشان می‌سازد که قدرت در جامعه مدرن عمدتاً بیانگر فرامین پادشاه نبوده، بلکه در راستای منطق هنجار، ساختار می‌یابد. فوکو به تبعیت از ژرژ کانگیلم، فیلسوف و پزشک فرانسوی، مفهوم بهنجار^۴ را از واژه هنجار^۵ اقتباس نمود. هنجار در علوم اجتماعی به قاعده‌ای اطلاق می‌گردد که به مثابه یک آستانه حداقلی، یا حد متوسط، یا نقطه بهینه و مطلوبی است که می‌باید در راستای آن حرکت کرد. مطابق با فوکو هنجار مفهومی است که منحصرأ محدود به قلمرو اخلاق، رفتار و قانون نشده، بلکه بیانگر روشی جامع، همه‌جانبه و مشخصاً مدرن از اندیشه است.^۶

^۱Foucault, M. *The History of Sexuality*, Volume I: An Introduction, Translated by: Robert Hurley, Random House nc., 1978, PP 86-87.

^۲ Tadros, V. "Between Governance and Discipline: The Law and Michel Foucault", *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 18, Issue 1, 1998, PP 86-87.

^۳ Georges Canguilhem

^۴ Normal

^۵ Norm

^۶ Martire, Op. Cit, P 7.

آثار فوکو این پرسش را مطرح می‌کند که آیا قانون در همگام شدن با تحولات، شکست خورده و در نتیجه، به حاشیه رانده شده و جای خود را به سایر انواع تنظیم‌گری و کنترل داده است؟ فوکو در این آثار به بررسی فرایندهایی می‌پردازد که انواع نوین دانش^۱ و قدرت^۲ از رهگذر آن بروز و ظهور یافته و با تقویت یکدیگر جامعه‌ای را ایجاد نموده که وی آن را جامعه انضباطی^۳ می‌نامد. زندان، آسایشگاه، مدرسه، کلینیک پزشکی و سایر پایگاه‌های زیربنایی، کانون اصلی ظهور تدریجی مجموعه دانش/ قدرت است که در آن قواعد، مهارت، آموزش، و پایش فنی ترکیب می‌گردند تا مردمان را تنظیم‌گری نموده و به تبیین جایگاه افراد به‌عنوان فاعلینی مستقل و مسئول بپردازند. فوکو به مخالفت با مداخلات گاه و بیگاه و گسسته قانون در جامعه پرداخته است و آنچه وی نگاه متفاوتی به آن دارد نوعی از قدرت انضباطی و همواره تنظیم‌گر است که به‌نحو فراگیر، تنگاتنگ و به‌تمامه در جامعه مأوا گزیده است. از منظر وی، این نوعی حکمرانی است که به‌طور ویژه بر تنظیم‌گری اقتصاد و جمعیت تمرکز داشته و مبتنی بر تاکتیک‌های چندگانه^۴ و طیفی از تکنیک‌ها، مهارت‌ها و داده‌هاست که صرفاً به‌علت نیاز به دانستن و نظارت، با یکدیگر یکپارچه گشته است. فوکو این کنش تنظیم‌گرانه فراگیر را حکومت‌مندی و نه حکومت می‌داند.^۵ کم‌توجهی فوکو به قانون در مدرنیته، ریشه در مفهوم‌سازی وی از قانون به‌عنوان قدرت دولت (احکام و فرامین پادشاه) و سرکوب دارد. تمایل به در حاشیه راندن قانون به‌شدت با این باور که قانون به‌نحو روزافزون نقش چشمگیری در جامعه مدرن ایفا می‌کند، در تعارض است؛ لیکن روایت فوکو از «افول قانون» به هیچ‌عنوان به‌معنای از بین رفتن قانون نبوده؛ بلکه به‌معنای در نظر گرفتن نقش کمکی و فرعی برای قانون در جامعه انضباطی مدرن است.^۶

۲.۴. هنجارسازی: سازوکار قدرت انضباطی

هنجارسازی (از جمله اصطلاحات فوکویی) به‌معنای تنظیم رفتار منطبق با استانداردهای مقرر است.^۷ فوکو هنجارسازی را سازوکار قدرت انضباطی می‌داند. هنجارسازی از طریق آنچه فوکو آن را «قدرت انضباطی» می‌نامد، صورت می‌گیرد. قدرت انضباطی (که به آن قدرت مدرن^۸ و بعضاً قدرت مویرگی^۹ نیز اطلاق می‌گردد) قدرتی مولد (و نه سرکوبگر) بوده که از پایین و نه از بالا اعمال می‌گردد.^{۱۰} این

^۱ Knowledge

^۲ Power

^۳ Disciplinary Society

^۴ Knowledge/Power

^۵ Multifform Tactics

^۶ Harrington, Marshall and Muller, Op. Cit., PP 313-315; Cotterrell, R. Law, *Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory*, Ashgate, 2006, PP 18-26.

^۷ Hunt, A. "Foucault's Expulsion of Law: Toward a Retrieval", *Law and Social Inquiry*, Volume 17, Issue 1, 1992, PP 15-16.

^۸ O'leary, M. *Classroom Observation: A Guide to the Effective Observation of Teaching and Learning*, Routledge, 2014, P 35.

^۹ Modern Power

^{۱۰} Capillary Power

^{۱۱} Waylen, G. et al. *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, Oxford University Press, 2013, P 25

قدرت از طریق نهادهای اجتماعی همچون آموزش، درمان، حقوق، ازدواج، و دین عملی می‌گردد.^۱ قدرت انضباطی مبتنی بر سرکوب، قانون یا دولت نیست، بلکه متکی بر خود-منضبطسازی اقدامات فردی از طریق نظارت و پایش^۲ و هنجارسازی است.^۳ قدرت انضباطی برای فوکو نوع متفاوتی از قانون است: نوعی قانون که مقدم بر امر حقوقی بوده، در بدنه اجتماعی، فرهنگی، و سیاسی نفوذ نموده و از طریق اعمال مجموعه‌ای از اقدامات انضباطی مشتمل بر نظارت عیناً به تولید فرمانبرداران (منقاد) می‌پردازد. قدرت انضباطی نه با دولت که با فرهنگ و جامعه در ارتباط است.^۴

مطابق با فوکو، قدرت انضباطی منجر به پذیرش و باور آرمان‌هایی همچون: برابری و کلیت‌گرایی در میان افراد جامعه مدرن می‌گردد. انضباط، برابری، و کلیت را ممکن می‌سازد و پلی میان هنجارهای قانونی ایدئال و واقعیت حیات مدرن ایجاد می‌نماید. انضباط از طریق ایجاد طبقات و اصناف (به‌عنوان مثال، خلافکاران و مجانین) که مستحق نفع بردن و بهره‌مندی از هنجارهای قانونی نیستند، امکان برخورد منصفانه و برابر با همگان را محقق می‌سازد.^۵ قدرت انضباطی از طریق تکنیک‌های «خود»^۶ به‌شکل‌گیری انگیزه‌ها، تمایلات، و شخصیت افراد منجر می‌گردد. افرادی که از این طریق تربیت یافته‌اند، عادات، توانایی‌ها، و مهارت‌هایی کسب نموده‌اند که امکان کنش‌های اجتماعی مقتضی را بدون نیاز به اعمال هیچ‌گونه قدرت قهری بیرونی فراهم می‌سازند. قدرت انضباطی در دوران مدرن، از طریق ابزارهایی همچون: مدارس، بیمارستان‌ها، پادگان‌ها و زندان‌ها اعمال می‌گردد، و خود خانواده یکی از مهم‌ترین کانون‌های اصلی آن به‌شمار می‌رود. از طریق تمامی این ابزار و شیوه‌هاست که حکومت‌مندی صورت می‌گیرد.^۷ وی قانون را شکل ابتدایی قدرت در دوران کلاسیک و پیشامدرن می‌داند که انضباط به‌عنوان شکل بارز قدرت مدرن از اهمیت آن کاسته است. به باور وی، کارکرد انضباط نه توسط حق، بلکه توسط تکنیک، نه توسط قانون، بلکه به‌واسطه هنجارسازی، و نه از راه مجازات، بلکه به‌وسیله کنترل تضمین می‌گردد.^۸

نتیجه‌گیری

^۱ Magnusson, E. Marecek, J. *Gender and Culture in Psychology: Theories and Practices*, Cambridge University Press, 2012, P 26.

^۲ Self-Disciplining

^۳ Surveillance

^۴ Kinsman, G. and Gentile, P. *The Canadian War on Queers*, UBC Press, 2010, P 29; Saleci, R. *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism After the Fall of Socialism*, Routledge, 2002, P 38.

^۵ Terrel, C. and Chambers, S. *Judith Butler's Precarious Politics: Critical Encounters*, Routledge, 2008, P 153.

^۶ Universality

^۷ Harcourt, B. E. *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing*, Harvard University Press, 2001, P 156.

^۸ Self

^۹ Scott, J. and Marshall, G. *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, 2009, P 294.

^{۱۰} Foucault, Op. Cit., P 89.

پژوهش پیش‌رو با هدف بررسی ماهیت تئوری اجتماعی، تئوری اجتماعی حقوق و همچنین توصیف و تحلیل نظری حقوق در جامعه از منظر میشل فوکو، فیلسوف و نظریه‌پرداز اجتماعی و سیاسی قرن بیستم میلادی فرانسه، صورت گرفته است. مطابق با یافته‌های پژوهش، تئوری‌های اجتماعی چارچوب‌ها یا پارادایم‌های تحلیلی‌اند که برای بررسی پدیده‌های اجتماعی به کار گرفته می‌شوند. اصلی‌ترین مسائل مطرح در تمامی تئوری‌های اجتماعی: ارتباط میان ساختار اجتماعی و کنش فردی، ارتباط میان امر خرد و کلان اجتماعی، ماهیت قدرت، علل نابرابری‌ها، و علل و منشأ تحولات است. این تئوری به دنبال شناسایی الگوهای مناسب اجتماعی، تبیین کنش‌های فردی و جمعی بشر، تبیین آنچه افراد را به جامعه مرتبط می‌سازد، و اینکه چگونه انواع گوناگون نهادهای اجتماعی در جهان اجتماعی به یکدیگر مرتبط می‌شوند، است. تئوری اجتماعی حقوق در واقع تحلیل نظری حقوق در جامعه است. این تئوری بخشی از جنبش «حقوق و جامعه» و نیز «مطالعات اجتماعی - حقوقی» بوده و پیشینه آن به آثار و تألیفات کلاسیک جامعه‌شناسی، و نخستین جامعه‌شناسان حقوق باز می‌گردد. در تئوری اجتماعی معاصر آثار فوکو، فیلسوف و مورخ پست مدرن و پسا ساختارگرا، یکی از مهم‌ترین ابزارهای بازنگری در ماهیت و قلمرو حقوق و قانون از دیدگاه تغییرات بنیادین بلندمدت در ماهیت امر اجتماعی به شمار می‌رود. آثار فوکو به توصیف فرایندهایی می‌پردازد که به مدد آن انواع جدید دانش و قدرت پدید آمده و در راستای ایجاد جامعه انضباطی گام برمی‌دارند. زندان‌ها، پادگان‌ها، مدارس و دیگر پایگاه‌های نهادی، کانون اصلی بروز و ظهور تدریجی مجموعه‌های قدرت/ دانش بوده‌اند که در آن هنجارها، مهارت، آموزش و نظارت با یکدیگر ترکیب می‌شوند تا به تنظیم‌گری جمعیت بپردازند و جایگاه افراد به‌عنوان کنشگران مستقل و مسئول را تبیین نمایند. قانون از منظر وی تجلی قدرت فرمانروا بوده، جوهره و ماهیتی قهری و اجباری دارد. کاوش فوکو پیرامون تاکتیک‌های قدرت حاکی از آن است که تاکتیک‌های جوامع پیشامدرن مشتمل بر روابط دانش/ قدرت، و بر محوریت الگوی «قانون و فرمانروا» متمرکز است. این الگو بیانگر منطق سیاسی مبتنی بر سلسله‌مراتب است. قدرت در این الگو از اراده یک حاکم مطلق نشئت گرفته و بر قلمرو وی اعمال می‌گردد. در این پیکربندی، قدرت از طریق قانون و با هدف تقویت قدرت مطلق حاکم، بر شهروندان اعمال می‌گردد. در مقابل، در جوامع مدرن و با ظهور شهرنشینی، مدیریت بوروکراتیک صنعتی، و رشد سریع جمعیت، نوعی ابتکار سیاسی با عنوان «قدرت انضباطی» که به مراتب کارآمدتر و مسالمت‌آمیزتر بود، به‌نحو روزافزونی جایگزین الگوی «قانون و فرمانروا» گردید. این قدرت از طریق نهادهای اجتماعی همچون: آموزش، درمان، حقوق، ازدواج، و دین عملی می‌گردد. قدرت انضباطی مبتنی بر سرکوب، قانون یا دولت نیست، بلکه متکی بر خودمنضبط‌سازی اقدامات فردی از طریق نظارت و پایش، و هنجارسازی است. قدرت انضباطی برای فوکو به‌مثابه نوع متفاوتی از قانون، که مقدم بر امر حقوقی است و در بدنه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نفوذ می‌نماید؛ به عبارت دیگر، قدرت انضباطی نه با دولت که با فرهنگ و جامعه در ارتباط است. هدف از این فرایندها تنظیم‌گری اخلاق فردی خارج از مکانیسم‌های قهری قوانین فرمانروایان بوده که جامعه مبتنی بر تنظیم‌گری را جایگزین جامعه پیشامدرن مبتنی

بر قانون می‌نماید. فوکو قانون را در برابر نوع متفاوتی از قدرت که ماهیتی انضباطی و تنظیم‌کننده دارد و به‌نحو فراگیر و یکپارچه در جامعه ساکن است، در نظر می‌گیرد. در واقع آنچه فوکو در نظر دارد نوعی حکمرانی مستقل و تخصصی است که به‌طور خاص بر تنظیم‌گری اقتصاد و جمعیت تمرکز دارد و بر طیف وسیعی از فنون، مهارت‌ها، اطلاعات و تاکتیک‌ها متکی است. وی این فرایند نظارتی فراگیر را «حکومت‌مندی» می‌نامد. در حکومت‌مندی قانون صرفاً کارکردی تاکتیکی دارد؛ بدین معنا که از وضعیت کاملاً حاکمیتی خود تقلیل می‌یابد و در کنار سایر فنون تنظیمی و مدیریتی برای دستیابی به اهداف مشخص به کار گرفته می‌شود. حکومت‌مندی از طریق هنجارسازی امکان‌پذیر است؛ فرایندی که از طریق آن هر فرد ملزم به تبعیت از هنجارهای حاکم می‌گردد. انسان حقوقی فوکو محصول قرارداد اجتماعی است. مطابق با این قرارداد، افراد بخشی از حقوق طبیعی خود را به فرمانروا واگذار می‌کنند و در قبال آن از برخی حقوق مدنی در قالب قوانین موضوعه برخوردار می‌شوند. وی پس از ترسیم تاریخچه پیدایش تئوری قرارداد اجتماعی، کارکرد حقیقی آن را مشروعیت‌بخشی به کنترل دولت بر افراد و در حقیقت نوعی پیمان انقیاد می‌داند. به باور فوکو، یکی از اساسی‌ترین ابتکارات نئولیبرالیسم کنار گذاشتن مفهوم قرارداد اجتماعی است. وی معتقد است حقوق درجاتی از قدرت مورد تأیید اجتماعی‌اند که اعتبار آنها از نظر هنجاری براساس گفتمان‌های تاریخی موجود پیرامون حق توجیه می‌شود. فوکو با نیچه در تعریف حقوق (حق‌ها) با عنوان درجات شناخته شده و تضمین شده قدرت هم‌عقیده است و حقوق (حق‌ها) را بخشی از دستگاه حکومت‌مندی مدرن می‌داند. وی حقوق را ویژگی ذاتی افراد که به ایجاد محدودیت‌هایی برای سایر نهادهای فردی و جمعی منجر می‌شود تلقی نکرده، بلکه حقوق را موضوع روابط میان آنها می‌داند. به باور وی حق‌ها جزء لاینفک حکمرانی مدرن به‌شمار رفته و محدوده دقیق قدرت را تعیین می‌کنند.

منابع

کتاب

۱. آرون، ریمون، *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۶.
۲. اسکیدمور، ویلیام، *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد حاضری و دیگران، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷.

References

Books

۱. Benedikter, R. *Religion in the Age of Re-Globalization*, Palgrave macmillan, ۲۰۲۲.
۲. Bibbngs, L. S. *Binding Men: Stories about Violence and Law in Late Victorian England*, Routledge, ۲۰۱۴.
۳. Bohm, D. *Wholeness and the Implicate Order*, Routledge, ۲۰۰۲.
۴. Boogaart, H. et al. *The Language of Argumentation*, Springer, ۲۰۲۱.

- . Bratton, J. and Denham, D. *Capitalism and Classical Social Theory*, University of Toronto Press, Second Edition, 2014.
᠖. Brion, F. and Harcourt, B. E. *Wrong-Doing, Truth-Telling: The Function of Avowal in Justice*, The University of Chicago Press, ᠒᠐᠑᠔.
᠗. Broglio, R. *Beasts of Burden: Biopolitics, Labor, and Animal Life in British Romanticism*, Suny Press, ᠒᠐᠑᠗.
᠘. Brown, W. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, Zone Books, ᠒᠐᠑᠐.
᠑. Clark, D. S. *Encyclopedia of Law & Society*, Sage Publications, ᠒᠐᠐᠗.
᠑᠐. Cohen, J. and Gleason, T. *Social Research in Communication and Law*, Sage Publications, ᠑᠙᠙᠐.
᠑᠑. Cohen, J. L. and Arato, A. *Civil Society and Political Theory*, Massachusetts Institute of Technology, ᠑᠙᠙᠒.
᠑᠒. Cotterrell, R. *Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory*, Ashgate, ᠒᠐᠐᠖.
᠑᠓. Craig, E. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, ᠒᠐᠐᠐.
᠑᠔. Dustin, D. *The McDonaldisation of Social Work*, Ashgate, ᠒᠐᠐᠗.
᠑᠕. Foucault, M. *The History of Sexuality*, Volume I: An Introduction, Translated by: Robert Hurley, Rndom House nc., 1978.
᠑᠖. Giddens, A. *Social Theory and Modern Sociology*, Stanford University Press, ᠑᠙᠗᠗.
᠑᠗. Golder, B. *Re-reading Foucault: On Law, Power and Rights*, Routledge, 2013.
᠑᠘. Hanegraaff, W. J. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, BRILL, ᠑᠙᠙᠖.
᠑᠙. Harcourt, B. E. *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing*, Harvard University Press, ᠒᠐᠐᠑.
᠒᠐. Harrington, A. Marshall, B. and Muller, H. *Encyclopedia of Social Theory*, Routledge, ᠒᠐᠐᠖.
᠒᠑. Harrington, A. *Modern Social Theory: An Introduction*, Oxford University Press, 2005.
᠒᠒. Held, D. and Thompson, J. B. *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, Cambridge University Press, ᠑᠙᠙᠔.
᠒᠓. Jack, L. *Accounting and Social Theory: An Introduction*, Routledge, ᠒᠐᠑᠗.
᠒᠔. Jacobs, D. *The Cultural Side of Innovation: Adding Values*, Routledge, ᠒᠐᠑᠔.
᠒᠕. Kelly, M. *Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate*, Massachusetts Institute of Technology, ᠑᠙᠙᠔.
᠒᠖. Kinsman, G. and Gentile, P. *The Canadian War on Queers*, UBC Press, ᠒᠐᠑᠐.
᠒᠗. Law, A. *Social Theory for Today: Making Sense of Social Worlds*, Sage, ᠒᠐᠑᠐.
᠒᠘. Lawlor, L. and Nale, J. *The Cambridge Foucault Lexicon*, Cambridge University Press, ᠒᠐᠑᠔.
᠒᠙. Lemke, T. Foucault. *Governmentality, and Critique*, Routledge, ᠒᠐᠑᠒.
᠓᠐. Levin, D. M. *The Opening of Vision: Nihilism and the Postmodern Situation*, Routledge, 2001.
᠓᠑. Litowitz, D. E. *Postmodern Philosophy and Law*, University Press of Kansas, ᠑᠙᠙᠗.
᠓᠒. Lotringer, S. *Foucault Live: Collected Interviews 1961-1984*, Semiotext (E), ᠑᠙᠗᠙.
᠓᠓. Lotringer, S. *The Politics of Truth*, Semiotext (E), ᠒᠐᠐᠗.
᠓᠔. Madrid, M. *Patterns of Rogerian Knowing*, National League for Nursing Press, ᠑᠙᠙᠗.
᠓᠕. Magnusson, E. Marecek, J. *Gender and Culture in Psychology: Theories and Practices*, Cambridge University Press, ᠒᠐᠑᠒.
᠓᠖. Martire, J. A. *Foucauldian Interpretation of Modern Law: From Sovereignty to Normalisation and Beyond*, Edinburgh University Press, ᠒᠐᠑᠗.
᠓᠗. McKean, E. *Concise Oxford American Dictionary*, Oxford University Press, ᠒᠐᠐᠖.
᠓᠘. Mish, F. C. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th Edition, Merriam-Webster, Incorporated, ᠒᠐᠐᠔.
᠓᠙. Murphy, M. *Social Theory and Education Research: Understanding Foucault, Habermas, Bourdieu and Derrida*, Routledge, ᠒᠐᠑᠒.
᠔᠐. O'leary, M. *Classroom Observation: A Guide to the Effective Observation of Teaching and Learning*, Routledge, ᠒᠐᠑᠔.

۴۱. Padamsee, H. *Unifying the Universe: The Physics of Heaven and Earth*, Institute of Physics Publishing, ۲۰۰۳.
۴۲. Paipetis, S. A. *The Unknown Technology in Homer*, Springer, ۲۰۱۰.
۴۳. Peterson, S. A. and Somit, A. *Handbook of Biology and Politics*, Edward Elgar Publishing, ۲۰۱۷.
۴۴. Pirner, H. J. *The Unknown as an Engine for Science: An Essay on the Definite and the Indefinite*, Springer, ۲۰۱۰.
۴۵. Raymond, A. *Main Currents in Sociological Thought*, Translated by: Bagher Parham, Tehran: Organization for Publishing and Education for the Islamic Revolution, ۱۹۸۷. (in Persian)
۴۶. Rayner, T. *Foucault's Heidegger Philosophy and Transformative Experience*, Continuum, ۲۰۰۷.
۴۷. Ritzer, G. *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, Blackwell Publishing, ۲۰۰۳.
۴۸. Saleci, R. *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism After the Fall of Socialism*, Routledge, ۲۰۰۲.
۴۹. Sarat, A. *The Blackwell Companion to Law and Society*, Blackwell Publishing, ۲۰۰۴.
۵۰. Scott, J. and Marshall, G. *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, ۲۰۰۹.
۵۱. Sherratt, Y. *Continental Philosophy of Social Science: Hermeneutics, Genealogy, Critical Theory*, Cambridge University Press, ۲۰۰۶.
۵۲. Sinnerbrink, R. et al. *Critique Today*, Brill NV, ۲۰۰۶.
۵۳. Skidmore, W. *Theoretical Thinking in Sociology*, Translated by: Ali Mohammad Hazeri et al, Tehran: Islamic Sciences and Culture Academy, 2008. (in Persian)
۵۴. Smart, B. *Michel Foucault*, Routledge, ۲۰۰۲.
۵۵. Soukhanov, A. H. *American Heritage Dictionary of The English Language*, Third Edition, Houghton Mifflin, ۱۹۹۴.
۵۶. Stevenson, A. Waite, M. *Concise Oxford English Dictionary*, ۱۲th, Oxford University Press, ۲۰۱۱.
۵۷. Tamanaha, B. *Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law*, Cambridge University Press, 2006.
۵۸. Terchek, R. J. and Conte, T. C. *Theories of Democracy*, Rowman & Littlefield Publishing, INC., 2000.
۵۹. Terrel, C. and Chambers, S. *Judith Butler's Precarious Politics: Critical Encounters*, Routledge, 2008.
۶۰. Waylen, G. et al. *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, Oxford University Press, ۲۰۱۳.
۶۱. Zembylas, M. and Keet, A. *Critical Human Rights Education: Advancing Social-Justice-Oriented Educational Praxes*, Springer, 2019.

Articles

۶۲. Hunt, A. "Foucault's Expulsion of Law: Toward a Retrieval", *Law and Social Inquiry*, Volume 17, Issue 1, ۱۹۹۲, PP ۱-۳۸. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1992.tb00927.x>.
۶۳. Tadros, V. "Between Governance and Discipline: The Law and Michel Foucault", *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 18, Issue 1, 1998, PP 75-103. <https://doi.org/10.1093/ojls/18.1.75/>
۶۴. Woolhandler, J. "Toward a Foucauldian Legal Method", *University of Pittsburgh Law Review*, Volume 76, 2014, PP 131-151. <https://doi.org/10.5159/lawreview.2014.320/>